

Heemse in orde

K. Oosterkamp

In 1921 besteedde Seerp Anema in zijn studie *Een vergeten dichteres uit de achttiende eeuw* uitvoerig aandacht aan leven en werk van Clara Feyoena van Raesfelt-van Sytzama.¹ De dichteres is inmiddels aardig herontdekt, althans op lokaal niveau, voorzover men haar daar ooit helemaal vergeten was. Haar hofdicht *Heemse* is heruitgegeven² en in plaatselijke historische tijdschriften van Hardenberg (Overijssel) en Winsum (Groningen) verschenen diverse artikelen over aspecten van haar leven en werk. In dit artikel wordt nader ingegaan op thematische aspecten in haar werk met betrekking tot de natuurlijke en maatschappelijke orde en de positie van de adel daarin.

Met haar hofdicht sluit ze bijna de rij hofdichten die in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw verschenen. Met enkele door persoon en omstandigheden gemotiveerde veranderingen houdt ze zich in stijl en inhoud aan conventies van dit genre. Daarnaast conformiert zij zich in haar gedichten aan de opvattingen van de gevestigde orde.

Clara Feyoena van Sytzama

Op 5 april 1729 werd Clara Feyoena geboren te Leeuwarden. Zij was dochter van Pyrrhus Wilhelmus van Sytzama en Isabelle Juliana Aebinga van Humalda. Clara Feyoena was het tweede kind: haar broer, Pico Galenus, was twee jaar ouder. De familie bewoont de Beslinga State te Friens en Pyrrhus Wilhelmus (Pier Willem) bekleedt de rang van luitenant-kolonel in het Staatse leger. Een jaar na de geboorte van Clara Feyoena overlijdt haar moeder aan tuberculose. In 1732 hertrouwt vader Van Sytzama met Geertrui Fuck van Burmania, een adellijke weduwe uit Groningen. Ze gaan wonen op de borg Bellingeweer te Winsum.

Uit dit voor beide echtelieden tweede huwelijk worden vier kinderen geboren, van wie

¹ S. Anema, *Een vergeten dichteres uit de achttiende eeuw (Clara Feyona van Sytzama)* (Amsterdam, 1921).

² C.F. van Raesfelt-van Sytzama, *Heemse: hof-, bosch- en veldzang*, K. Oosterkamp, ed. (Hardenberg, 1990; oorspr. editie Utrecht, 1783).

er drie al in het jaar van hun geboorte overlijden. Geertrui overlijdt in 1738, waarna vader Van Sytzama een gouvernante voor zijn kinderen zoekt. Zijn keuze valt op Frederika Alida Tegneus, een predikantsdochter en zeer rechtzinnig en Oranjegezind. Deze gouvernante zal een diepgaande invloed uitoefenen op Clara Feyoena. Ook zal zij haar leerling in contact brengen met de dichtkunst en haar aansporen om die ook daadwerkelijk te gaan beoefenen.

In 1746 verschijnt haar eerste echte bundel, *Bellingweerder uitspanningen*, met veel geestelijke poëzie en daarnaast gelegenheidsgedichten. De uitgave wordt vergezeld door wel 58 pagina's lofdichten op Clara Feyoena en haar werk. Vader Van Sytzama is heel erg trots en zoekt naar mogelijkheden om zijn dochter zich verder te laten ontwikkelen. Clara Feyoena krijgt een nieuwe leermeester – het volgen van academisch onderwijs was toen voor een meisje nog niet aan de orde – in de persoon van de Groninger student Justus Conring, hoewel deze in de ogen van vader enigszins verdacht was vanwege zijn reukelijkheid in godsdienstig opzicht en zijn anti-prinsgezinde houding in politiek opzicht. Vanwege zijn deskundigheid was hij toch sterk bij Van Sytzama aanbevolen. Conring weet inderdaad veel te vertellen over geschiedenis en dichtkunst, maar hij weet ook het hart van Clara Feyoena te vinden. Van een huwelijk kan echter geen sprake zijn, gelet op het standsverschil, en Justus Conring wordt de toegang tot de borg ontzegd. Niet lang na deze affaire wordt Conring ziek en sterft. Clara Feyoena is hevig aangedaan door de verwickelingen en raakt erg gedeprimeerd. Om haar weer enigszins tot zichzelf te laten komen, regelt vader Van Sytzama een logeerpartij voor haar bij zijn broer Jan Andries, die in Heemserveen de Blanckenhemert bewoont. Daar zijn veel leeftijdgenoten en er heerst een vrolijke sfeer. Een van de vaak geziene gasten is Isaäk Reinder van Raesfelt en hij toont een bijzondere belangstelling voor Clara Feyoena. Zij accepteert zijn huwelijksaanzoek en zij trouwen op 6 september 1750 in de kerk te Bellingeweer. Na enkele jaren op de havezate De Alerdinck onder Heino gewoond te hebben, vestigt het jonge paar zich in 1753 op het huis te Heemse. In 1757 wordt hun enig kind geboren: dochter Ermgard Ebella Juliana. Volgens Anema was het huwelijk niet gelukkig: tussen de beide echtelieden bestond weinig geestelijk contact. Isaäk Reinder was een man van de daad, actief en joviaal met vrienden, Clara Feyoena vindt in hem geen gesprekspartner met wie ze kan praten over de zaken die haar interesseren: geloof, kunst en wetenschap.³

Hun dochter zal in 1775 trouwen met Lodewijk van Rechteren, heer van Collendoorn. Dit echtpaar zal twee kinderen krijgen: Reinhart Isaäk, die een zwakke gezondheid heeft en in 1801 zal overlijden, en Maria Clara, die in 1796 zal trouwen met Jacob van Foreest. Voordat dit zover was, was hun moeder Ermgard Ebella Juliana in 1780 al overleden en had hun vader Lodewijk weer dienst genomen in het leger. In die jaren droeg vooral Clara Feyoena de zorg voor de opvoeding van haar kleinkinderen.

Ondertussen had zij in 1774 haar hofdicht *Heemse* voltooid, maar waarschijnlijk om de kritische opmerkingen en aanbevelingen van Arnoud Vosmaer te verwerken verscheen het omvangrijke gedicht pas in 1783 in druk. Deze Vosmaer was een goede kennis van haar dochters schoonvader en hij bracht Clara Feyoena in contact met het

³ Anema, *Een vergeten dichteres*, 105 e.v.

Clara Feyoena van Sytzama op latere leeftijd
(paneel; foto Historisch Centrum Overijssel,
Zwolle)

Haagse dichtgenootschap ‘Kunstliefde spaart geen vlijt’. Een andere belangrijke publicatie die nog van haar zou verschijnen, zag in 1794 het licht: haar laatste bundel, *Gedichten*.

In 1800 overlijdt haar man. Clara Feyoena verzacht het testament enigszins ten behoeve van haar kleindochter, die zeer tegen de zin van de grootouders had moeten trouwen met een Van Foreest en daarom in het testament van haar grootvader achtergesteld was.

Het moet Clara Feyoena grote voldoening hebben gegeven dat in de bundel *Evangelische gezangen* van 1805 twee van haar gedichten zijn opgenomen: ‘Wij knielen voor uw zetel neer’ en ‘Op, nu op, het hart naar boven’. Het eerstgenoemde is nog steeds kerklied en is opgenomen in het *Liedboek voor de kerken* (1973) als gezang 231.

Clara Feyoena schenkt op 17 juli 1807 aan de kerkelijke gemeente van Heemse een nieuw orgel. Het opschrift luidt: ‘GEGEVEN UIT LIEFDE TOT DEN GODSDIENST / DOOR DE DOUAIRIÈRE VAN RAESFELT GEBOREN VAN SYTZAMA / DEN 17 JULI 1807’. Het orgel doet nu, na enige omzwervingen, dienst als koororgel in de Nederlands-hervormde Kerk te Lochem.

Op 2 september 1807 overlijdt Clara Feyoena. Haar stoffelijk overschot wordt enkele dagen later begraven in het oude kerkje van Heemse.

Het hofdicht *Heemse*

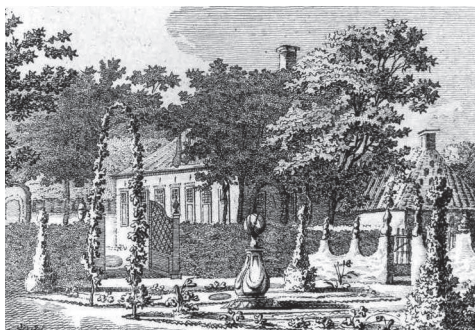
Voor al in de zeventiende en achttiende eeuw bloeit het genre van de georgische literatuur. Het dankt zijn naam aan het bekende leerdicht *Georgica* van Publius Vergilius Maro, waarin de schrijver in een combinatie van poëzie en didactiek het leven op het land zowel idealiseert als praktisch becommentarieert.⁴ Ook in de Nederlanden zou

⁴ Vergilius, *Georgica*, A. van Wilderode, vert. (Nijmegen, 1982).

het genre navolging krijgen; bekende vertegenwoordigers zijn *Hofwyck* van Constan-tijn Huygens en *Ockenburgh* van Jacob Westerbaen.⁵ In de loop van de zeventiende en achttiende eeuw verzezen langs de Utrechtse Vecht, achter de duinstreek en ook in de nieuwe droogmakerijen in Holland fraaie buitenplaatsen, soms adellijk bezit, soms in bezit van de ‘nieuwe rijken’, de welgestelde kooplieden en patriciërs. Als de eigenaar toevallig ook beschikte over een dichterlijke aanleg, werd het buiten, en vooral de tuin, in een gedicht, een hofdicht, bezongen. Had men geen poëtische gaven, dan nodigde men een bekende poëet uit voor enige dagen aangenaam verblijf om het bezit ‘te sieren met een lied’. Aangezien de dichtkunst in hoog aanzien stond, kreeg de buitenplaats daardoor een zekere meerwaarde, te meer omdat het gedicht in tijd het vergankelijke bezit zou overleven. Huygens dicht in zijn *Hofwyck* dat men eens zal zeggen: ‘Hier was ’t daer Hofwyck [het gebouw] stond, nu Puyn en Queeck en Aerde. En dan sal Hofwyck [het gedicht] noch staen bloeyen in sijn waerde.’

In zijn studie *De soeticheydt des buyten-levens* over het hofdicht als tak van de georgische literatuur besteedt P.A.F. van Veen aandacht aan een negentigtal hofdichten, waaronder ook Clara Feyoena’s gedicht *Heemse*.⁶ Een belangrijk kenmerk van een hofdicht was dat vooral, en soms alleen maar, de tuin (de hof) wordt beschreven. De lezer krijgt een exposé van wat er allemaal groeit en bloeit, met welke beelden en andere kunstwerken de tuin is aangekleed en ook, soms vooral, wat voor bespiegelingen en diepe gedachten dit alles dient op te roepen. Het gedicht eindigt dan ook bij de omheining van de tuin. Pas in de achttiende eeuw worden er hofdichten geschreven die de tuin verlaten en ook ruimte geven aan de natuurlijke, niet-aangelegde omgeving. Clara Feyoena’s hofdicht is een duidelijk voorbeeld hiervan, zoals al in de titel wordt aangekondigd: niet alleen de ‘hof’ wordt bezongen, er is ook een ‘bosch-’ en een ‘veldzang’.

Het is een omvangrijk gedicht van ruim drieduizend regels, verdeeld over vier zangen. In de eerste zang wordt de lezer rondgeleid in de tuin. De dichteres noemt vooral de bloemen en geeft aan op welke manier het aanschouwen kan en moet leiden naar morele en godsdienstige overwegingen: de lelie is met haar witte kleur een zinnebeeld

Het huis Heemse, zoals afgebeeld in *Heemse: hof-, bosch en veldzang* door D.J. van der Laan, 1783 (foto Historisch Centrum Overijssel, Zwolle)

⁵ C. Huygens, *Hofwijck*, P.J.H. Vermeeren, ed. (Wassenaar, 1967); zie ook T. van Strien en K. van der Leer, *Hofwijck* (Zutphen, 2002); J. Westerbaen, *Arctoa tempe. Ockenburgh, woonstede van den heere van Brandwyck, in de Clingen buyten Loosduynen* ('s-Gravenhage, 1654).

⁶ P.A.F. van Veen, *De soeticheydt des buyten-levens. Het hofdicht als tak van een georgische literatuur* ('s-Gravenhage, 1960) 103-106.

voor een hagelwit gemoed, de narcis waarschuwt de mens voor dwaze zinnen en eigenwaan, de madelief is een les in nederigheid, terwijl de zonnebloem de mens oproept steeds met hart gericht op Jezus, de zon, te leven. In de moes- en kruidentuin en boomgaard ligt uiteraard iets meer nadruk op het nuttige gebruik van de gewassen, maar ook hier dienen de planten toch ook als voedsel voor de ziel. Bij het dierenperk valt haar op dat de verschillende dieren zo vreedzaam bij elkaar leven: dit moet wel een les voor de mensen zijn.

In de tweede zang verlaat de dichteres haar tuin en gaat met de lezer een wandeling maken in het – aangelegde – sterrenbos. Opnieuw volgt er een beschrijving van de verschillende soorten bomen, hun gebruikswaarde en hun waarde voor geestelijke bespiegelingen. Dan verlaat ze het cultuurbos om verder te lopen in het natuurlijke bos. Ze heeft oog voor de struiken, de planten en de dieren, vooral de kleinste, in hun schoonheid. Behalve dat ze nuttig zijn voor het geheel en voor de mens, leggen ze getuigenis af van de grootheid van de Schepper.

Het Heemser bos, door D.J. van der Laan, 1783 (foto Historisch Centrum Overijssel, Zwolle)

De derde zang voert ze de lezer naar de omgeving van Heemse: de velden, de akkers en de weilanden, de rivier de Vecht. Ook hier treffen we weer de combinatie van schoonheidsontroering en praktisch nut, een combinatie die klassieke wortels heeft: het *utile dulci* bij Horatius!

De meeste hofdichten hebben de aangelegde tuin tot onderwerp. Wanneer de beschrijvende en bespiegelende wandeling door de tuin ten einde is, is het gedicht voltooid. Het bijzondere van Heemse is, zoals hiervoor al werd aangestipt, dat de dichteres de aangelegde hof en het sterrenbos verlaat. Ze neemt de lezer mee in het natuurlijke bos en weidt daarna ook nog uit over het boerenland en zelfs het woeste veld. Het lijkt mij dat deze uitbreiding is ingegeven door de omstandigheden waarin de dichteres leefde. Zij ervoer waarschijnlijk het onderscheid tussen gecultiveerd en natuurlijk niet als een grote tegenstelling. Bovendien kon juist in de ‘natuurlijke’ natuur evenveel in Gods prentenboek worden gelezen als in de gecultiveerde natuur. De Vecht komt uitvoerig aan de orde, terwijl ook het belang van de hessenweg voor handel en verkeer wordt genoemd. Ten slotte bevindt ze zich op het woeste veld, dat ook nog wel bruikbare zaken voor de mens heeft, maar ze raakt toch ook hier weer vooral onder de indruk van de grootheid van de schepping, dus ook van de Schepper.

In de vierde zang keert de dichteres terug naar huis. Diverse zaken passeren nog de revue: de schaapskudde, een grenspaal, een landman, de bijenstal. Dan is er haar land-

huis, dat nu pas wordt genoemd. In veel hofdichten ontbreekt zelfs het huis geheel: in de *Georgica* van Vergilius werd immers ook geen huis beschreven. Daarom is het des te opvallender dat de eerste zang, de hofzang, wordt voorafgegaan door een prent van de Zwolse kunstenaar D.J. van der Laan (1759-1829), waarop het huis met een deel van de tuin is afgebeeld. Hier gaan prentkunst en dichtkunst dus even niet samen. De overige zangen worden eveneens geopend met een prent, maar die zijn in harmonie met de tekst. De laatste zang besluit met een loflied op het landleven, dat zoveel meer de voorkeur verdient boven het leven in stad en paleis. Op het land, zowel in tuin als bos en veld, vindt men de ideale entourage voor de ziel om zich in alle rust en harmonie te richten op God. Daar kan de mens lezen in Gods tweede boek, Zijn prentenboek: de natuur. Hij heeft immers in het geschapene Zijn bedoeling meegegeven: de aandachtige waarnemer kan dat ‘lezen’. Een wel zeer duidelijke illustratie van deze opvatting van de natuur vormt het probleem van de dichteres ten aanzien van de passiebloem: menigeen heeft in de bloemdelen vormen herkend van de werktuigen waarmee Jezus gefolterd is: spijkers, hamers en doornenkroon. De vraag die de dichteres oproept is of de passiebloem reeds bij de schepping is ontstaan, zodat al de tijd tot aan de gebeurtenissen op Golgotha de bloem de voorspelling van het lijden al in zich droeg: ‘Of schiep de Almagtige u, o wonderlijke bloem! Tot nagedagtenis, tot heerlijkheid en roem/ Van ’t groote lijdenswerk [...]', dus na de kruisiging?⁷

Elke zang wordt besloten met een meer lyrisch gedeelte, ook in een ander metrum geschreven. In deze afsluitende gedichten klinkt heel erg sterk het godsdienstig verlangen van de ziel, de mens, door naar contact, naar eenwording met God. De dichteres formuleert dat verlangen in woorden die sterke referenties hebben met het bijbelse Hooglied, waar het verlangen van de bruid naar de bruidegom wordt verwoord. De dichteres vereenzelvigd zich met die bruid uit Hooglied, Sulamiet, die in nieuwtestamentisch perspectief verlangt naar haar hemelse bruidegom, Christus.

Binnen de conventies van het hofdichtgenre weet de dichteres enkele zaken toe te voegen die vanuit haar persoonlijke omstandigheden gemotiveerd zijn. Daarmee maakt zij dit gedicht extra interessant voor de lokaal-historisch geïnteresseerde lezer. Daarnaast weet ze vooral in de lyrische passages aan het eind van de zangen een eigen, vaak innige, toon te treffen.

Landschap bij Heemse, door D.J. van der Laan, 1783 (foto Historisch Centrum Overijssel, Zwolle)

⁷ ‘Eerste zang’, r. 137-139.

De natuurlijke en maatschappelijke ordening

Tuinen in de achttiende eeuw vertonen meestal een mathematische ordening: rechte lijnen, vierkanten, rechthoeken, cirkels en ovalen. De mens heeft in de aangelegde natuur uitdrukkelijk het leven van plant en dier zijn wil opgelegd. Ook de niet-aangelegde natuur vertoont een ordening, zij het dat dit eerder een zaak is van weten dan van zien. Hoezeer de wildgroei in bos en veld ook een chaotische indruk maakt, de gelovige beschouwer weet dat er een Goddelijk plan aan ten grondslag ligt. Tot ver in de twintigste eeuw, misschien nu nog, begonnen biologieboeken voor het onderwijs met een indeling van het planten- en dierenrijk. De indeling vertoonde stap voor stap een stijgende rangschikking van laag naar hoog. In de biotopen groeide en krioelde van alles door elkaar, maar op papier was door weten(schap) de orde zichtbaar gemaakt. Al lang bestond de idee van een dergelijke hiërarchie, die met de term ‘keten der wezens’ werd aangeduid. Volgens Lovejoy was deze opvatting in elk geval in de achttiende eeuw gemeengoed: ‘It was in the eighteenth century that the conception of the universe as a Chain of Being [...] attained their widest diffusion and acceptance.’⁸ In Heemse wordt aan deze opvatting een aantal keren gerefereerd. In de eerste zang klinkt een oproep: ‘Help steen en plant en dier! Help ’s Heeren lof vermelden.’ (r. 51) In de tweede zang beschrijft de dichteres een worm en benadrukt dan hoe groot de afstand is van dit schepsel tot de mens, ‘Maar, eer dit denkbeeld mijn gemoed te veel verheft:/ O! welk een onderscheid kan mij tot schaamte dringen,/ Als ik mij vergelijk bij ’t heir der hemellingen.’ (r. 454-456). Op aarde is de mens de kroon op de schepping, ten opzichte van de hemel is hij nog oneindig nietig – hetgeen trouwens weer een aansporing tot nederigheid inhoudt. De natuurlijke ordening levert het kader voor de maatschappelijke: ook daar behoren mensen hun plaats te kennen en te aanvaarden. Zo is de taakverdeling tussen man en vrouw een gegeven: ‘De ploeg wierd aan den man, het rokken u [de vrouw] gegeven./ Natuur gaf elk een taak, geschikt naar ieders kragt./ Gelukkig is ’t gezin daar elk zijn pligt betragt!’⁹

Op een bijzondere manier komt dit thema nog eens terug in een gedicht uit de bundel *Gedichten* van 1794, die verscheen te Amsterdam bij Johannes Allart. Het is een bundel met veel godsdienstige poëzie en gelegenheidsgedichten. Het motief van de keten der wezens vinden we bijvoorbeeld in het gedicht ‘Aan de engelen’, waar Clara Feyoena deze hemelgeesten aanspreekt en zegt dat zij op grond van hun kwaliteit een schakel zijn tussen de mens en God.

‘Onbesmette Hemellingen! Engelen-reijen! Heilig Koor!
 ’k Span voor u mijn doffe snaaren, leen, ai! Leen me een luistrend oor,
 Vormt het groot Heelal een keeten, daar de mensch zich in bevindt
 Als een schakel, die dit zichtbaare aan de onzichtbaare wereld bindt,
 Duldt de Schepping geene gaaping boven noch beneden mij,
 ó! Dan zijt gij mijne broedren, schoon de Worm dit teffens zij.’

⁸ A.O. Lovejoy, *The great chain of being* (Harvard, 1976¹⁴) 183.

⁹ ‘Derde zang’, r. 168-170.

Het enige gedicht dat in deze bundel gewijd wordt aan de Heemsenaren is ‘Aan mijn dorp- en veldgenoten’. Het is voor dit artikel zeer belangwekkend.

De eerste regel is opmerkelijk. Het is alsof de dichteres zich verontschuldigt: ‘Denk niet dat ik u vergeten ben.’ Nu had ze Heemse natuurlijk al ruimschoots aandacht gegeven in haar hofdicht – ze verwijst ernaar in regel 35 en 36 – maar daarin worden de mensen niet direct aangesproken. Misschien was ze hen wel een beetje vergeten in haar dichtkunst, was ze te zeer bezig met andere zaken van persoonlijke, godsdienstige, nationale of artistieke aard. Bij de ordening van de gedichten die ze geschikt achtte voor de bundel, werd ze zich bewust van dit gemis en maakte dit gedicht.

Aan mijne dorp- en veldgenooten

Denk niet, mijn Veldelingen! Dat ik achtloos u vergeet,
Of met onverschillige oogen zie uw warm en druipend zweet,
Zweet, dat bij den daauw des hemels dag aan dag onze akkers voedt,
En ten koste van uw krachten mijn behoeften mild voldoet.
’k Weet, schoon God in ruimer kringen mijn bestaan heeft uitgebreid,
Hoe bekrompen ik zou leeven, miste ik uwe werkzaamheid.
Ben ik in een hooger aanzien, ’k aêm met u dezelfde lucht,
Zijt gij mijne landbewerkers, ’k eet met u dezelfde vrucht.
Dieren, planten, velden, stroomen, ’t koestrend licht van de eigen zon
Sterken ons afhankelijk leven uit dezelfde volheids-bron.
Alles, buiten rang en luister, heb ik hier met u gemeen;
Ik behoef denzelfden zeegen, toef dezelfde zalighên.

Noeste Landman! vlijtig dorpsvolk! zuilen van een’ vrijen Staat!
Voeders van der rijken weelde, en der armen toeverlaat!
’k Leer bij u hoe vlijt en kunde, is ’er ’s Hemels zeegen bij,
Kleinighên op ’t grootste ontwikkelen, banden zijn der maatschappij.
Gij geeft bij uw’ ploeg en spade, en in al wat gij verricht,
’t Hart ontelbre zeedenlessen, en den wijsgeer grooter licht;
Toont hem in uw laagste werken trekken dier verheven Hand,
Die ’t beloop der Schepping regelt in een grootsch en juist verband.

Waan niet, Landman! dat een rijke, dien gij minder werkzaam ziet,
In zijn log en vadzig leven grooter heil dan gij geniet.
Ziet ge uw uchtend vrolijk rijzen en verwerkt ge uw’ dag met lust,
Streelt een zoete slaap uw leden in een ongestoorde rust,
Vindt gij voorspoed op uw’ arbeid, op uwe akkers, in uw’ stal,
Groeit uw kroost in kracht en deugden, volgt de vrede u overal,
Dwaas zoudt gij dat lot verwenschen voor een glorierijker staat,
Daar een heir van bleeke zorgen ’t hart zoo spaarzaam rusten laat,
Daar, als eer- en staatzucht woelen, wangunst eigen heil miskent,
Zelfbelang gewijde banden van natuur en rechten schendt.
Dank in uwen kring veel eerder de eeuwige Voorzienigheid,

Die zoo wijs naar hooger orde 's waerelds rangen onderscheidt,
 En voor elk zijn eigen zeegen, eigen lust en last bepaalt.
 Zalig hij, die hier het rijkste door verheven deugden praat!

'k Zwiig wat gij in vroeger tijden hebt tot roem van 't land gehoord
 Toen mijn veldfluit daar van neurde ¹⁰ door 't geluk van 't land bekoord.

Landdorp ¹¹ daar ik veele jaaren 's Hemels voorzorg ondervond,
 Dat mijn morgen zaagt verdwijnen voor mijn vaalen avondstond;
 Bossen, velden, daar mijn stappen zijn geprent in lief en leed,
 Daar mijn doffe lier haar klanken bij verpoozing hooren deed;
 Mogt een lichtstraal van mijn dagtoorts dringen door het tijdgordijn,
 En nog lang na mijn verscheiden uw bewooners dierbaar zijn!
 Is de webb' hier afgeweeven, daar ik meê ten einde snel,
 Wordt mijn stoflijk deel ontbonden in uw sombre landkapel,?
 Staakt de dood dan mijn gebeden voor uw welvaart; hoort geen oor
 Onze saamverêende zangen in 't gewijde tempelkoor,
 Och! dat boven 't mosch der eeuwen elk uw heil in de oogen straal',
 Dat de zon van uwen voorspoed niet voor 's waerelds avond daal'!

Seerp Anema merkt over dit gedicht op, na het deels te hebben geciteerd, 'Is deze sociale geloofsbelijdenis voor onzen tijd niet meer voldoende, – in een tijd, die slechts politieke gelijkheid alleen vroeg, is ze een lieflijke verzachting der economische ongelijkheid'. ¹² Voor Willem Veldsink in *Rond de Heemser toren* zijn de regels aanleiding voor de volgende opmerking: 'Behalve de enkele woorden, die zij aan haar hoge afkomst wijdt, kan men de dichteres geen sociaal gevoel ontzeggen: zij ziet tenminste het gesappel van haar mensen!' ¹³ Beide schrijvers signaleren bij de dichteres een zeker sociaal gevoel. Het verdient wellicht aanbeveling om het gehele gedicht eens in ogenschouw te nemen om te zien in welke – achttiende-eeuwse – zin dat dan moet worden begrepen.

Het gedicht beschrijft op een aardige en kenmerkende manier de tegenstelling gelijkheid-ongelijkheid. Gelijkheid in biologisch en godsdienstig opzicht, ongelijkheid in maatschappelijk opzicht. In het gedicht probeert de dichteres deze ongelijkheid niet op te heffen. Ze protesteert er ook niet tegen, maar zij doet een poging om de 'landman' ermee te verzoenen.

De dichteres ziet de zware arbeid van de 'veldelingen'. Dankzij deze zware landarbeid is het voor anderen mogelijk royaal te leven. Ze erkent dat zowel de eenvoudige landlieden als de hogergeplaatsten dezelfde lucht inademen en in hun voedsel afhankelijk zijn van dezelfde vruchten. Bovendien zijn ze in godsdienstig opzicht afhankelijk van dezelfde zegen. Toch zijn er verschillende standen in de maatschappij en het is van Godswege dat dit zo is ('schoon God in ruimer kringen mijn bestaan heeft uitgebreid').

¹⁰ In haar hoficht *Heemse*.

¹¹ Heemse in Overijssel.

¹² Anema, *Een vergeten dichteres*, 171.

¹³ W. Veldsink, *Rond de Heemser toren* (Hardenberg, 1974) 130.

De maatschappelijke orde met het standsverschil tussen de adel, die door geboorte is voorbestemd voor een leidinggevende en bestuurlijke positie, en de eenvoudige landlieden, die met hard werken in een afhankelijke positie hun leven leiden, is een orde die door God zo is gewild en waartegen de mens zich dus ook niet dient te verzetten. Ze noemt de boeren de zuilen van een vrije staat: hun werk brengt welvaart voort, waar zowel rijken als armen wel bij varen. Hun manier van werken op het land, waarin de wetten van de natuur worden aangewend voor de menselijke behoeften, toont goede lessen voor ieder die wil nadenken: op deze manier wordt de bedoeling van de Schepper duidelijk.

Gezicht op Heemse, door D.J. van der Laan, 1783 (foto Historisch Centrum Overijssel, Zwolle)

In de derde alinea gaat de dichteres nader in op de tegenstelling tussen de landlieden en de hogergeplaatsten. Ze roept nadrukkelijk de landman op om tevreden te zijn met zijn bestaan: hij kan genieten van de ochtendzon, zijn arbeidzame dag wordt beloond met een ongestoorde nachtrust, hij geniet van de voorspoedige groei van de gewassen en zijn kinderen kunnen opgroeien in kracht en deugden. De hogergeplaatsten worden geplaagd door allerlei zorgen. In hun kringen heerst onderlinge verdeeldheid, jaloezie en staatszucht. Eigenlijk moet de landman ‘de eeuwige Voorzienigheid’ dankbaar zijn dat Hij hem hiervoor gespaard heeft. De sociale en maatschappelijke orde is Gods orde, welke de mens heeft te aanvaarden, en hij is beter af als Gods voorzorg hem bestemd heeft voor het eenvoudige bestaan van het landleven. Deze voorkeur en soms zelfs verheerlijking van het eenvoudige landleven boven dat van de maatschappelijke elite is een typisch literair motief dat we regelmatig kunnen aantreffen in geschriften uit de zeventiende en achttiende eeuw. Opgemerkt kan nog worden dat de voorkeur voor het eenvoudige landleven vrijwel altijd wordt verwoord door ‘de anderen’, dat wil zeggen door de adel of dat gedeelte van de burgerij dat politieke en bestuurlijke verantwoordelijkheid draagt. Het is de vraag of de eenvoudige landman, als hij al zou schrijven, het ook zo zou hebben verwoord.

Zo heeft de dichteres vanaf haar jeugd tot haar ‘vaalen avondstond’ in Heemse haar leven in lief en leed doorgebracht en haar dichtkunst beoefend, waarvan ze hoopt dat ook na haar dood de bewoners van Heemse er nog van zullen genieten. Ze spreekt de wens uit dat, ook nadat ze in de kerk ter aarde zal zijn besteld en haar stem niet meer zal meezingen, de voorspoed het dorp en de mensen niet zal verlaten.

Zo spreekt ze haar dorpsgenoten toe, weliswaar niet blind voor de zwaarte van het werk dat zij verrichten, maar vooral vanuit het volle standsbesef van de vrouwe van

Heemse tot de pachters op het landgoed en in het volle bewustzijn van het maatschappelijk onderscheid.

De dichteres schreef dit gedicht in 1793. De revolutie in Frankrijk, begonnen in 1789, was in volle gang. Ook in de Republiek waren in scherpte toenemende tegenstellingen ontstaan tussen Prinsgezinden en Patriotten. Deze strijd had zeker ook Overijssel beroerd. Een belangrijke woordvoerder van de patriottenbeweging was immers Joan Derk van der Capellen tot den Pol, die in de Staten van Overijssel regelmatig getuigenis had afgelegd van zijn politieke opvattingen. Op het platteland van Overijssel was verzet gerezen onder de boeren tegen de verplichting tot de zogenaamde drostendiensten. Van der Capellen was hun woordvoerder, tot grote ergernis van vele standgenoten in de ridderschap. Hoewel vele landjonkers sympathiseerden met de Patriotten, hadden ze daarmee wellicht eerder hun eigen politieke belangen op het oog dan dat ze er volmondig mee zouden instemmen om de beginselen van gelijkheid ook van kracht te laten zijn op de verhouding tussen heren en (pacht)boeren.

Het kan niet anders of Clara Feyoena heeft als echtgenoot van Isaac Reinder van Raesfelt (die lid was van de Ridderschap) geweten van deze ontwikkelingen en deze controverses. Hoewel ze ervan overtuigd is dat in laatste instantie alle mensen voor God gelijk zijn, kan en wil ze hieruit niet de politieke en maatschappelijke consequenties trekken, zoals de Franse filosofen en hun patriottische geestverwanten bepleiten. Zij benadrukt in het gedicht nog eens haar opvatting ten opzichte van de feodale verhoudingen, de maatschappelijke orde zoals die altijd was geweest, zoals zij die kende (opgegroeid in de prinsgezinde familie van de Van Sytzama's) en waarbinnen zij functioneerde. Zij zegt met nadruk dat deze orde er is om Godswil, waardoor die in haar ogen onaantastbaar wordt. Gelet op het jaartal van ontstaan, 1793, krijgt dit gedicht een heel bijzondere, actuele en politieke lading. Het kan dan gelezen worden als een nadrukkelijke bevestiging van het oude maatschappelijke concept van feodale verhoudingen tegenover de nieuwe ideeën van gelijkheid, die in Europa de aanzet voor een drastische omwenteling al hadden gegeven.